

ANTİK İRAN MEDENİYETİNİN HUKUKÎ TEMELLERİ: MÂTİKÂN Ê HAZÂR DÂTASTÂN VE SÂSÂNÎ YASAMA FAALİYETİ*

Tolga Ersoy**

I. Giriş

Bir medeniyeti oluşturan temel öğelerden birisi, kendine özgü hukuk sistemidir. Geç Antik dünyayı medeniyet eksenli bir bakış ile değerlendirdiğimizde, mevcut medeniyetlerin Roma-Bizans Medeniyeti, İran Medeniyeti, Göçebe Medeniyeti, Hint Medeniyeti ve Çin Medeniyeti şeklinde tasnif edilebilmesi mümkündür. Bu medeniyetleri birbirinden ayıran başlıca temel öğeler arasında, hukuk sistemleri yer almaktadır.

Antik İran'ın hukuk geleneği, Akhaemenid İmparatorluğu dönemine dek geriye gider. M.Ö. 550-330 yılları arasında varlığını sürdürmüş, İran, Anadolu, Ortadoğu ve Mısır'ı da içeren Akhaemenid İmparatorluğu, Antik Yakın Doğu hukukunu sentezleyerek bir imparatorluk hukukunun temeli- ni atmıştır.¹ Bu hukuk geleneğinin en iyi anlaşılabilceği metinlerden biri

* İstanbul Medeniyet Üniversitesi tarafından 17-19 Ocak 2014 tarihlerinde, Kalamış Wyndham Hotel'de düzenlenen *I. Uluslararası Medeniyet Kongresi*'nin, başkanlığını Prof. Dr. Hüseyin Hatemi'nin yaptığı, 18.01.2014 s. 17.00 tarih ve saatinde düzenlenen "Medeniyet Eleştirileri ve Hukuk" başlıklı oturumda sunulmuştur.

** Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Programı Doktora Öğrencisi.

¹ Babil Devletinden Akhaemenid hükümdarlığına geçiş süreci hakkında bkz. Michael Jursa, "The Transition of Babylonia from The Neo-Babylonian Empire to Achaemenid Rule", *Regime Change in the Ancient Near East and Egypt* (Proceedings of British Academy, Vol. CXVI), Ed. H. Crawford, Oxford: Oxford University Press, for the British Academy, 2007, s. 73-94. Akhaemenid dönemi idâri teşkilat ve hukukî düzenlemeler bağlamında hakkında bkz. Ali Farazmand, "Administrative Legacies of the Persian World-State Empire", *Public Administration Quarterly*, Cilt: XXVI, Sayı: 3-4 (2003), s. 16-316; Andrew R. Meadows, "The Administration of the Achaemenid Empire", *The Forgotten Empire: The World of Ancient Persia*, Ed. J. Curtis &

olan, Akhaemenid döneminden günümüze kalan *Kyros Silindiri*, bilinen ilk insan hakları belgesi olarak tanınmıştır.² İran’da teşekkül eden bu emperyal hukuk geleneği, Part ve Sâsânî İmparatorlukları döneminde de gelişerek devam etmiştir.

Antik İran Hukukunun birincil kaynakları sınırlıdır. Hukukî düzenlemelerin de yer aldığı kayıtlar, günümüze fragmanlar halinde ulaştığından, hukuk sisteminin anlaşılmasında tarihsel kaynaklardan³ ve hukukî düzenlemelere atıfta bulunan edebî kaynaklardan istifade edilmektedir. Sâsânî İmparatorluğunun çöküşünün öncesinde hazırlanmış ve günümüze büyük kısmı ulaşmış Pehlevîce bir metin olan *Mâtîkân ê Hazâr Dâtastân*⁴ adlı hu-

N. Tallis, London: British Museum Press, 2010, s. 181-188. Antik İran Hukuku’na dair giriş niteliğinde malûmat için bkz. John H. Wigmore, “Some Legal Systems That Have Disappeared”. *Louisiana Law Review*, Cilt: II, Sayı: 1 (1939), s. 1-30; Anahit Perikhanian, “Iranian Society and Law”. *The Cambridge History of Iran*, Vol. 3 (2): *The Seleucid, Parthian and Sasanian Periods*. Ed. E. Yarshater, Cambridge: Cambridge University Press, 2007, s. 617-680; Ahmadi, Ashraf. *Law and Justice in the Ancient Iranian Empire*, İng.çev. Abutaleb Saremi; Tehran: General Department of Publications, Ministry of Culture and Arts, 1972.

² *Kyros Silindiri*, Perslerin Babil’i fethetmeleri üzerine, Kyros tarafından yapılan bir deklarasyon olup, yönetilen kavimlere dinsel özgürlük tanınması açısından, dinsel çoğulculuğun görüldüğü bir metindir. 19. yüzyılda bulunmuş olan bu metin, Birleşmiş Milletler tarafından 1971’de ilk insan hakları belgesi olarak tanınmış olup, Birleşmiş Milletler’in altı resmi diline çevrilmiştir. Metnin yetkin bir İngilizce çevirisi için bkz. Piotr Michalowski (İng.çev.), “The Cyrus Cylinder”, *Historical Sources in Translation: The Ancient Near East*, Ed. Mark Chavalas, Oxford: Blackwell Publishing, Ltd., 2006, 428-29. *Kyros Silindiri*’nin muhtelif çevirileri hakkında teferuatlı malûmat için bkz. K. E. Eduljee, “The Cyrus Cylinder, Small Cylinder, Big Message”, *Fezana Journal*, Cilt: XXII, Sayı: 3 (2013), s. 22. *Kyros Silindiri* hakkında birçok akademik tartışmayı aktaran, yakın tarihli ve yetkin bir çalışma ise Finkel’in editörlüğünde hazırlanmıştır, bkz. Irving Finkel, *The Cyrus Cylinder: The King of Persia’s Proclamation from Ancient Babylon*, New York: I. B. Tauris, 2013.

³ Sâsânî imparatorluğu döneminin kendi tarihçilerince yazılmış kronikler günümüze ulaşmadığından, tarihsel kaynaklar bağlamında Bizans kronikleri başta olmak üzere, Süryani, Ermeni ve İslam kaynaklarının aktardığı bilgilere başvurulmaktadır. Dönemin diğer birincil kaynağı ise, arkeologlarca bulunmuş yazıtlardır. Bu yazıtlarda çok sınırlı olmakla birlikte bazı hukukî hükümler mevcuttur. Antik İran dönemlerine ait en yetkin yazıt derlemesi *Corpus Inscriptionum Iranicarum*’un III. kısmı Pehlevîce yazıtlar derlemesi olup, Londra şehrinde beş cilt halinde neşredilmiştir. Sâsânî hukuku üzerine yapılmış güncel çalışmalar hakkında bkz. Michael Stausberg, “On the State and Prospects of the Study of Zoroastrianism”, *Numen*, Cilt: LV, Sayı: 5 (2008), s. 574-575.

⁴ Yapıtın günümüze ulaşan iki yazma nüshası, Hataria ve Anklesaria yazmalarıdır. Metnin kapsamlı bir edisyonu, Sohrab Jamshedjee Bulsara tarafından hazırlanan çeviri ve özgün Pehlevîce metnin edisyonu, çiftidilli olarak 1937’de Bombay’da neşredilmiştir, bkz. Sohrab Jamshedjee Bulsara (Ed. ve İng.çev.) *The Laws of The Ancient Persians as Found in «Mâtîkân ê Hazâr Dâtastân» or «The Digest of A Thousand Points of Law»*, Bombay, Hoshang T. Anklesaria, 1937 [Tıpkıbasım: Mumbai, The K. R. Cama Oriental Institute 1999]. Metnin, Rus Bilimler Akademisi Şarkiyat Çalışmaları Enstitüsü üyesi Anahit Perikhanian tarafından yapılan bir Rusça çeviri ve edisyon da, İngilizceye Columbia Üniversitesi profesörlerinden Nina Garsoian tarafından kazandırılmış olup, çalışmamızda istifade edilmiştir, bkz. Anahit Perikha-

kuk külliyatı ise, bu hukuk sistemi hakkında elimizde mevcut olan en temel yapıttır.

Akhaemenid, Part ve Sâsânî İmparatorlukları dönemlerinde, bir imparatorluk geleneğini sürdürmüş olan Antik İran Medeniyeti, köklü bir hukuk sistemine de dayanmaktadır, ancak bu hukuk sisteminin bütünlüklü bir hukuk külliyatı içinde derlenmesi bu kadim medeniyetin çöküş dönemine rastlamaktadır. M.S. 224-651 yılları arasında varlığını sürdürmüş olan Sâsânî İmparatorluğu'nda; Pehlevî dilinde hazırlanan *Mâtîkân ê Hazâr Dâtastân* adlı hukuk külliyatı, VII. yüzyılın ilk yarısında II. Hüsrev Perviz'in hükümdarlığı (590-628) döneminde tamamlanmıştır. Metnin içindeki son tarihî atf, II. Hüsrev Perviz'in hükümdarlığının 26. yılı olan 616 tarihine yapıldığından, metnin bu yıl içinde tamamlandığı düşünülmektedir (keza bu tarihin *terminus post quem* olarak kabul edilebilmesi de mümkündür).

Metnin yazarı olan Farrokhö-Mart Vâhrâm hakkında bilgimiz son derece sınırlıdır. Doğum ve ölüm tarihleri bilinmemekle birlikte, VI. yüzyılın ikinci yarısıyla VII. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı, Vâhrâm adlı bir kişinin oğlu olduğu ve hukukçu olduğu bilinmektedir.

Metin üzerine akademik değerlendirmeler, ağırlıklı olarak bu yapıtın uygulamalı hukuk kitabı, vakalar ve yargılar derlemesi olduğu, hakimlere ve avukatlara rehber niteliği arz ettiği yönündedir. Ancak daha dikkatli bir okuma yapıldığında, pratik vakalar üzerinden hukukun uygulanmasına yer verildiği kadar, kanun hükümlerine de doğrudan yer verildiği görülmektedir. Keza metni oluşturan bölümler birlikte değerlendirildiğinde, ağırlıklı olarak özel hukuk konuları başta olmak üzere, Sâsânî hukukunun tüm dallarını kapsayacak şekilde bir derleme yapıldığı anlaşılmaktadır.

Bu yapıtın, İmparator I. Iustinianus döneminde Bizans İmparatorluğu'nda M.S. 529-534 yılları arasında derlenen *Corpus Iuris Civilis* adlı hukuk külliyatı ile mukâyese edilebilecek bir kodifikasyonun parçası olarak da telakki edilebilmesi mümkündür. İki hukuk sisteminin ihtiva ettiği tüm farklara karşın,

---

nian (Ed.), Farraxvmarî Vahrâmân, *The Book of a Thousand Judgements (A Sasanian Law-Book)*, İng.çev. Nina Garsonian, California: Mazda Publishers, 1980. Yapıtın Almanca edisyonu da M. Macuch tarafından hazırlanmıştır, bkz. Maria Macuch (Ed. ve Alm.çev.), *Das Sasanidische Rechtsbuch Mâtakdân i Hazâr Dâtistân (Teil II)*, Wiesbaden, 1981.

Perikhanian'ın transkripsiyonunda, bu hukuk külliyatının ismi "Mâdigân i Hazâr Dâdistân" olarak, yazarı ise "Farraxvmarî Vahrâmân" olarak çevrilmişse de, bu tebliğde kullanılan isimler için akademik literatürde daha yaygın şekilde kullanılmış olan Bulsara edisyonundaki *Mâtîkân ê Hazâr Dâtastân ve "Farrokhö-Mart Vâhrâm"* isimleri tercih edilecektir. Metodolojik olarak, bu çalışmada özgün metnin Bulsara edisyonu temel alınacak ve Perikhanian edisyonu ile mukâyese olarak kullanılacaktır. Bu tercihimizin başlıca nedeni, Hataria yazması temelinde hazırlanan Perikhanian edisyonunda Bulsara edisyonundaki bölümlerin çoğunun noksan olmasıdır. Bulsara edisyonu ise Hataria ve Anklesaria yazmalarını kapsadığından daha kapsamlıdır.

Mâtîkân ê Hazâr Dâtastân, çalışmamızda MHD olarak kısaltılarak bölüm ile pasaj numaralarını atf yapılacak ve karşılığında Bulsara edisyonunda tekabül ettiği sayfa bilgisi verilecektir.

mukâyeseli bir bakışla *Mâtîkân ê Hazâr Dâtastân*'ın özellikle *Corpus Iuris Civilis*'in *Institutiones* ve *Digesta* kitaplarıyla yapısal benzerlik arz ettiği dikkat çekmektedir. Ağırlıklı olarak özel hukuk meselelerinin ele alındığı *Institutiones*, uygulanan hukuk kurallarına dâir bilgi veren bir hukuk rehberi niteliğini haiz bir metindi. *Digesta* ise, klasik dönemin önemli Roma hukukçularından yapılan bir derleme niteliğindedir. *Mâtîkân ê Hazâr Dâtastân* ise yapısal olarak bu iki çalışma ile tanzim ve tasnif bakımından bazı benzerlikler arz eder. Metinde özel hukuk meseleleri ağırlıklı yer tutmakta, uygulanan hukuka ağırlık verilmekte, eski dönem İran hukukçuları da yer yer isimleriyle zikredilmekte ve önceki dönem hukukî düzenlemelerine de yer verilmektedir. Lâkin yapısal olan bu benzerliğin haricinde, içerik açısından farklılıklar son derece fazladır. Roma Hukuku ile Antik İran Hukuku, kurumları, işleyiş tarzı ve hukukî düzenlemeleri bakımından son derece farklı iki hukuk sistemidir.⁵

Mâtîkân ê Hazâr Dâtastân'ın günümüze ulaşan kısımları, başlangıç bölümleri haricinde toplam 44 bölümdür. Ancak Bulsara edisyonunda birden kırkdörde kadar sıralanan bölümler, özgün metindeki farklı bölümlere tekâbül etmektedir.⁶ Metnin günümüze ulaşan bölümlerinin konu başlıkları incelen-

⁵ Corcoran, mukâyeseli bir yöntemle, *Mâtîkân ê Hazâr Dâtastân*'ı Roma hukuk geleneği ile ilişkisi içinde değerlendirmiştir, bkz. Simon Corcoran, "Observations on the Sasanian Law-Book in the Light of Roman Legal Writing", *Law, Custom, and Justice in Late Antiquity and the Early Middle Ages, Proceedings of the 2008 Byzantine Colloquium*, Ed. Alice Rio, London: Centre for Hellenic Studies, 2008, s. 77-113. Modern akademik yazın bağlamında; Batı'da sadece *Corpus Iuris Civilis* üzerine mevcut olan son derece geniş literatüre kıyasla, *Mâtîkân ê Hazâr Dâtastân* üzerine oldukça sınırlı çalışma yapılmış olduğu görülmektedir.

⁶ Metnin Hataria yazması temelinde hazırlanan Perikhanian edisyonunda giriş kısımlarına yer verilmemiş, özgün metnin numaralandırması esas alınmıştır. Yazma nüshalarda her bir bölümünün başındaki ebced sembolünün tekâbül ettiği numaraların saptanması sayesinde özgün bölüm numaraları belirlenmiştir. *Takdis, Giriş ve Dinin Değeri ve Bilginin Sınırları* alt başlıklı *Mukaddime* bölümü haricinde, modern sıralama ile buna tekâbül eden özgün yazma metin numaralarıyla, metnin bölümleri ve konu başlıkları sırasıyla şu şekildedir: Bölüm I (özgün bölüm no.V): *Kanıtlara Dair*; Bölüm II (özgün bölüm no.VI): *Avukatları İlgilendiren Meselelere Dair*; Bölüm III (özgün bölüm no.VII): *Davacılar Dair*; Bölüm IV (özgün bölüm no. XVI): *Kölelere Dair*; Bölüm V (özgün bölüm no. XVII): *Müteselsil Borçluların, Para Faizi Ortaklarının ve Müteselsil Kefillerin Mükellefiyetleri Hakkındaki Teferruatlara Dair*; Bölüm VI (özgün bölüm no. XVIII): *(Mahkemelerdeki) Duruşma Hakiminin Kararlarına ve Bu Kararlara İlgili Heves ve İsteksizliklerine Dair*; Bölüm VII (özgün bölüm no. XIX): *Boşanmaya Dair*; Bölüm VIII (özgün bölüm no. XX): *Piskoposluk Otoritesine Dair*; Bölüm IX (özgün bölüm no. XXI): *Çelişkili İfadeler ve Sair Taktiklere Dair*; Bölüm X (özgün bölüm no. XXII): *İstihkak İddiasına Dair*; Bölüm XI (özgün bölüm no. XXIII): *Fiziksel Sınamalara Dair*, Bölüm XII (özgün bölüm no. XXIV): *Hane Tarafından Ödenmesi Gereken Borcun Ödenmesine ve Haneden Talep Edilmesi Gerekli Borca Dair*; Bölüm XIII (özgün bölüm no. XXIV): *Hibeye Dair*; Bölüm XIV (özgün bölüm no. XXV): *Tek Çocuk Bulunması Halinde Evliliğe Dair*; Bölüm XV (özgün bölüm no. XXVI): *Vesayet ve İdare Yetkilerine Dair*; Bölüm XVI (özgün bölüm no. XXVII): *Öncelik Hakkı Olan Bir Borcun Ödenmesinin Önlenilemez Doğasına Dair*; Bölüm XVII (özgün bölüm no. XXVIII): *Bir Şahsın Diğer Bir Şahıs Tarafından Korunması ve Vesayet Altına Alınması*; Bölüm XVIII (özgün bölüm no. XXIX): *Kutsal Ateşgâh için Vakfedilmiş Araziler ve Hizmetler ile Ruhun İnâyeti için Tahsis Edilmiş Mâmeleke Dair*;

diğinde de görülebileceği üzere, ağırlıklı olarak özel hukuk yer tutmaktadır. Bununla birlikte, kamu hukukunun ana hatlarını belirleyebilmemize olanak tanıyacak malûmat da metinde mevcuttur.

II. Mâtîkân ê Hazâr Dâtastân Temelinde Sâsânî Hukukuna

Genel Bir Bakış

II. 1. Kamu Hukuku

Akademik yazında, Sâsânî İmparatorluğu'nun hükümet yapısına dair yaygın görüş, bu imparatorluğun yapısının mutlak monarşi olduğu yönündedir. Buna karşın çeşitli kaynaklar, Part İmparatorluğu'nun kurumları olan *Magistan* adlı Büyük Senato ile birlikte Halk Meclisi'nin de, Sâsânî döneminde varlığını sürdürdüğüne işaret eder. Bu kurumların ne denli etkin olduğunu kestirmek, sınırlı kaynaklar bağlamında güçtür. Literatür-

Bölüm XIX (özgün bölüm no. XXX): *Ayrıcalıklı Bir Durumdaki Kadının Evliliğine Dair*; Bölüm XX (özgün bölüm no. XXXII): *Evlilik Haklarının Tatbiki Bağlamında Mülkiyetin Durumuna Dair*; Bölüm XXI (özgün bölüm no. XXXIII): *Mülkiyetin Rehnine Dair*; Bölüm XXII (özgün bölüm no. XXXIV): *Yeraltı Kanalı ve Arazi Üzerinde İki Kişinin Ortaklığına Dair*; Bölüm XXIII (özgün bölüm no. XXXV): *Çocuk Yapmama ve Mülkiyet İdaresi Şartına Bağlı Evliliğe Dair*; Bölüm XXIV (özgün bölüm no. XXXVI): *MİRASA ve Taksimine Dair*; Bölüm XXV (özgün bölüm no. XXXVII): *Tasfiye Halindeki Bir Gayrimenkul Üzerindeki Ortak Vârislere ve Paydaşlara Dair*; Bölüm XXVI (özgün bölüm no. XXXIX): *Bir Payın Kısmî İadesine ve Evraklar Üzerinden Mülklere Değer Biçilmesine Dair*; Bölüm XXVII (özgün bölüm no. XL): *Birlikte Kefilliğe, Kefilliğe ve Ortaklığa Dair*; Bölüm XXVIII (özgün bölüm no. XLI): *Vasiliğe ve Arazilerin İdaresine Dair*; Bölüm XXIX (özgün bölüm no. XLII): *Mülkiyet Haklarının Bildirimine Dair*; Bölüm XXX (özgün bölüm numarası mevcut değildir): *Hissedarlara Dair*; Bölüm XXXI (özgün bölüm no. XLIII): *Sözleşmeye Bağlanma Niyeti ve Seçimlik Hakka Dair*; Bölüm XXXII (özgün bölüm no. XLIV): *Evlât Edinmeye Dair*; Bölüm XXXIII (özgün bölüm no. XLV): *Ödeme Vâdeleri, Gecikme Müeyyideleri, Bağış Amaçlı Hibe ile Bir Şahsın Hukukî Tedbirler ve Şartlara Rağmen Ödeme Temerrüdüne Dair*; Bölüm XXXIV (özgün bölüm no. XLVI): *Kiralara Dair*; Bölüm XXXV (özgün bölüm no. XLVII): *Zilyetlik Haklarına Dair*; Bölüm XXXVI (özgün bölüm no. XLVIII): *İlkesiz Kişiyeye Dair*; Bölüm XXXVII (özgün bölüm no. XLIX): *Mutlak Mülkiyet Haklarına Dair*; Bölüm XXXVIII (özgün bölüm no. L): *İfa Edilmiş Edim Olarak Telâkki Edilebilecek Edimler Bağlamındaki Muhtelif Mütalaâta Dair*; Bölüm XXXIX (özgün bölüm no. LI): *İstisnâî Olarak Addolunacak Hususî Koşullar Üzerine Muhtelif Yargılara Dair*; Bölüm XL (özgün bölüm no. LII): *Memurların Muhtelif Vazifeler İçin Salâhiyetlerine Dair*; Bölüm XLII (özgün bölüm no. LIII): *Yazılı, İmzalı, Mühürlü Vesâike ve Diğer Teammüdlere Dair*; Bölüm XLII (özgün bölüm no. LIV): *İlgili Mütalaâta Dair*; Bölüm XLIII (özgün bölüm no. LV): *Antiklerin Kayıtları ve Kararnâmeleri Temelinde Yorumlanmış Muhtelif Hukukî Konulara Dair*; Bölüm XLIV (özgün bölüm no. LVI): *Piskoposluk Mevkiindekilerin Yazıya Dökülmüş Muhtelif Yargılarına Dair*.

Perikhanian edisyonunda, Bölüm VI (özgün bölüm no. XVIII) başlığı "malikane reisleri" (Perikhanian, *op.cit.*, s. 31) olarak, Bölüm XVI (özgün bölüm no. XXVII) başlığı ise "borçların ödenmesi için mülkiyetin haczi" (*ibid.*, s. 86) olarak çevrilmiştir. Bölüm VIII (özgün bölüm no. XX) bağlamında ise, Bulsara'nın, Pehlevice "Dastôbar" kelimesinin tam karşılığının "piskopos" kelimesine tekâbül ettiği görüşünde olmasına karşın, Perikhanian bu bölüm başlığını "tam yetkili kişi (temsilci)" (*ibid.*, s. 38) olarak çevirmiştir.

de “adem-i merkeziyetçi”⁷ ve “feodal monarşi”⁸ olarak tanımlanmış olan Part İmparatorluğu’nun kurumları, ana hatlarıyla iktibas edilmişse dahi,⁹ Sâsânî İmparatorluğu’nun Part İmparatorluğuna oranla merkeziyetçi karakter taşıdığı açıktır.

Bulsara, *Mâtîkân ê Hazâr Dâtastân* edisyonunun giriş kısmında, *Mağistan* adlı Büyük Senato ile Halk Meclisi’ne dair bir bölüm ayırmıştır.¹⁰ Bulsara bu iki kurumu sanki Sâsânî İmparatorluğu’nun teşekkülünden hitamına değin etkin bir şekilde sürmüşcesine ele almış olup, bu yaklaşımın metodolojik yönden hatalı olduğu kanaatindeyiz. Nitekim Bulsara, bu kurumların işleyişi hakkında sadece iki tarihi örnek verebilmiştir. Bunlardan ilki, ağırlıklı olarak aristokrasi ve bürokrasinin oluşturduğu Büyük Senato’nun Behram Gur’a (420-438) olan muhalefetine karşın, Halk Meclisi’nin daha üstün olan oyu sayesinde tahta çıkabilmesidir. Diğer örnek ise, I. Kubad’ın (488-531) Akhunlara karşı başarı kazanmış olan Sukhrâe’yi idam etmesi üzerine halkın ona karşı ayaklanarak tahttan düşürülmesi yönünde oy vermesi neticesinde işbu hükmün icra edilmesi gösterilmiştir. Bu noktada belirtmemiz gerekir ki, Bizans tarihçisi Prokopios Kubad’ın devrilmesinin nedeninin, bir kahramanı idam etmesi değil ama geleneklere aykırı hareket etmesi olduğunu belirtir. Prokopios’a göre Kubad halk meclisi kararıyla değil, bir isyan ile devrilmiştir.¹¹ Bulsara’nın bu bağlamda aktardığı her iki örnek de, I. Hüsrev Anuşirvan’ın (531-579) merkeziyetçi reformları öncesine dayanmaktadır. Zira Hüsrev Anuşirvan iktidarını bir şiddet eylemi ile tesis etmiştir: kendisine karşı komplo kuran aile üyeleri ile bu komploya iştirak etmiş tüm Pers asillerini idam ettirmiştir.¹² İslâm kaynaklarından Taberî ile İbn-ül Esir, Hüsrev Anuşirvan’ın iktidarını tesis sürecinde, heretik bir dinî akım olan Mazdekçilerin (rakam belirtmeksizin) topluca katledildiğini aktarırlar.¹³ Mesudî ise, Hüsrev’in iktidarının başında Mazdek ile seksen bin yandaşını öldürttüğünü aktarır.¹⁴ Hüsrev Anuşirvan, tüm önemli merkeziyetçi reformlarını aristokrasinin gücünü kırdıktan sonra yapmıştır. Dolayısıyla *Mağistan* ve Halk Meclisi kurumlarının, imparatorluğun (özellikle Hüsrev Anuşirvan sonrası) geç döneminde de etkin olup olmadığı konusunda

⁷ Gene R. Garthwaite, *The Persians*. Oxford: Blackwell Publishing, Ltd, 2005, s. 67–68.

⁸ Rose Mary Sheldon, *Rome’s Wars in Parthia*, London: Valentine Mitchell, 2010, s. 231

⁹ Arthur Christensen, “Sassanid Persia”, *The Cambridge Ancient History, Vol. XII: The Imperial Crisis and Recovery, AD. 193-324*, Ed. S. A. Cook, F. E. Adcock, M. P. Charlesworth, N. H. Baynes, Cambridge: Cambridge University Press, 1939, s. 110.

¹⁰ Bulsara, *op.cit.*, s. 41.

¹¹ Procopius, *De Bellis*, I. xxii. 5.

¹² *Ibid.*, I. xxii. 5

¹³ *Tarih-i Taberî*, C. III: s. 1055; İbn-ül Esir, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, C. I, s. 419-421.

¹⁴ Mesudî, *Murûc ez-Zeheb*, s. 155-156.

malûmatımız sınırlıdır. Bununla birlikte, Hüsrev Anuşirvan döneminde yapılan merkezîyetçi reformlara kadar, *Magistan* ve Halk Meclisi kurumlarının sınırlı da olsa belli bir etkiye sahip olduğu ve en azından muayyen bir dönem için hükümet biçiminin meşrutî monarşi olarak tanımlanmasının olanaklı olduğu telakki edilebilir.

Sâsânî İmparatorluğu'nun yasama faaliyeti bağlamında ele alındığında, *Mâtikân ê Hazâr Dâtastân'* da bir yasama meclisine atfı yapıldığı göze çarpmaktadır. *Memurların Muhtelif Vazifeler İçin Salâhiyetlerine Dâir* başlıklı bölümde, dinî meseleler haricindeki tüm meselelerin, hükümdarların emir-nâmeleri ile *Dât-Gêhân* [Emperyal Yasama Meclisi] tarafından çıkartılan ve hükümdarın *Nâmak ê Kâr-Frâmân* adlı karar-nâmesi ile ilan olunan kanunlara göre çözümleneceği belirtilmiştir.¹⁵ Ancak bu kurumun nasıl işlediğine dâir malumat verilmemiştir.¹⁶ Buna karşın, Hüsrev Anuşirvan'ın çıkarttığı bir emir-nâmeye yer verilmiş, imparatorun bu emir-nâmeyi çıkartırken üst düzey din adamları ile diğer devlet adamlarının görüşlerini aldığı belirtilmiştir.¹⁷ Hukukun kaynakları arasında, kadim dönem hukukçularının yazıları ile eski dönem emir-nâmelerinin yer aldığı XLIII. bölümün başlığı ve içeriğinden anlaşılmaktadır.

Devlet teşkilatı bağlamında, *Mâtikân ê Hazâr Dâtastân'* da iki ayrı divan zikredilmiştir. Bunlardan birincisi, yürütme organı olan *Dîvân ê Kartakân*¹⁸ olup, diğeri ise dinî bir kurum niteliğini haiz olduğu anlaşılan, "İlahiyat Üstadları Divanı" anlamına gelen *Dîvân ê Magôpatân*¹⁹ adlı kurumdur. Metinde *Dîvân ê Magôpatân'*a yapılan başvuru neticesinde verilen bir hüküm mevcuttur. İşbu hükmün içeriği değerlendirildiğinde, bu kurumun bir mahkeme işlevi gördüğü ve aile hukukunu ilgilendiren meselelerde de hüküm verme yetkisine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Lâkin verilen hükmün sadece istişârî niteliği mi olduğu yoksa kesin hüküm gibi bağlayıcı mı olduğu hususu pek sarîh değildir. Bir başka yerde, en yüksek din görevlisi olan *Magôpatân Magôpat* tarafından bir kimseye uyması gereken kural bildirdiğinde, bu kimsenin ken-

¹⁵ MHD, XL, 11=Bulsara, *op.cit.*, s. 502.

¹⁶ Mehr, bu pasajın dinî mahkemeler ile dünyevî (adli) mahkemeler arasında ayrımı işaret ettiği görüşündedir, bkz. Farhang Mehr, "Social Justice in the Iran", *Social Justice in The Ancient World*, Ed. K. D. Irani, M. Silver, Connecticut: Greenwood Press, 1995, s. 80. Adli mahkemeler karşılığı *Dât-Gêhân* kullanılması, Bulsara edisyonundaki kullanım ile ihtilaflı görünmektedir. Zira Bulsara giriş kısmında, tüm kanunların Emperyal Yasama Meclisi olan *Dât-Gêhân Kâr-Frâmân* tarafından çıkartıldığını ifade etmiştir, bkz. Bulsara, *op.cit.*, s. 43. Ayrıca metnin sonunda yer alan Pehlevîce-İngilizce kısa sözlük kısmında dahi, *Dât-Gêhân* kelimesinin Emperyal Yasama Meclisi anlamına geldiğini belirtmiştir, bkz. *ibid.*, s. 628.

¹⁷ MHD, XLIII, 6.= Bulsara, *op.cit.*, s. 606.

¹⁸ MHD, XLII, 42/b.= Bulsara, *op.cit.*, s. 542.

¹⁹ MHD, XLII, 56.= Bulsara, *op.cit.*, s. 554.

disine bildirilen kurala mutlaka uyması gerektiği belirtilmiştir.²⁰ Dolayısıyla, *Dîvân ê Magôpatân'*ın hükümlerinin de bu yönde bağlayıcı niteliğe haiz olduğu neticesine varılabilir.²¹

Sâsânî hukuk sisteminde, dinî mahkemeler farklı bir yapı arz ediyordu. Bu mahkemelerin başlıca işlevi Zerdüştiliğe karşı işlenen suçları kovuşturmak ve cezalandırmaktı.²² Ancak bu düzenlemenin mülkiyet ile de bağlantısına dikkat etmemiz gereklidir: dinî mahkemeler, ateşgâh, tapınak arazileri ve her türlü dinî kuruma ait menkul ve gayrimenkul mülkiyete ilişkin görülen davalarda görevli mahkemeydi.²³ Bununla birlikte, *Mâtîkân ê Hazâr Dâtastân'*ın çeşitli hükümleri incelendiğinde dinî mahkemelerin aile ve mîras hukuku alanında yetkili olduğu anlaşılmaktadır.²⁴ Keza *Dâdistân-î Dînîk* adlı dinî yapıtın bazı bölümlerinde velayet ve mîras hukukuna ait meselelere yer verilmiş olması, dinî mahkemelerin bu alanda görevli mahkeme olması sebebiyledir.²⁵

Dinî mahkemeler haricindeki mahkemelerin yapısı incelendiğinde; adli mahkemeler ile ceza mahkemelerinin ayrışmadığı, savcılık görevini de hakim in ifâ ettiği, bu yapılanma içinde hakimlerin sorumluluklarının da ağır olduğu görülmektedir. Hakim, yapılan yargılamada taraflara yansız bir şekilde yaklaşmalıdır.²⁶ *Mâtîkân ê Hazâr Dâtastân'*da hakim in maddi vakıya nasıl yaklaşması

²⁰ MHD, XL, 10.= Bulsara, *op.cit.*, s. 502.

²¹ *Mâtîkân ê Hazâr Dâtastân'*ın bu pasajı, dinî meseleler ve hukukî ihtilaflarda, *Magôpatân Magôpat'*ın hükümdarın dahi müdahale edemeyeceği kat'î bir otoritesi bulunduğu şeklinde yorumlanmıştır. Mehr, *op.cit.*, s. 80. Morony ise, Matikan'daki bu sıfatın, daha yaygın bilinen *Mobadhan Mobadh* ile özdeşliğini vurgular, bkz. Michael G. Morony, *Iraq After the Muslim Conquest*, New Jersey: Gorgias Press, 2005, s. 281.

²² MHD, XLII, 22.= Bulsara, *op.cit.*, s. 530.

²³ MHD, XLIII, 12; XLIV, 2, 4.= Bulsara, *op.cit.*, s. 610, 616-618.

²⁴ MHD, XI, x+5; XXXVIII, 21; XL, 6, 8; XLII, 49, 50, 58; XLIV, 1-2, 5-7, 9.= Bulsara, *op.cit.*, s. 118; 160, 454, 500, 548-550, 554-556, 616, 618-620.

²⁵ M.S. IX. yüzyılda yaşamış Manüşçîhr adlı bir Zerdüşti din adamı tarafından derlenmiş bir yapıt olan *Dâdistân-î Dînîk* [Dini Hükümler], temelde hukukî değil dinî niteliği haiz bir çalışma olmasına karşın, çeşitli hukukî hükümlere de yer vermektedir. Özellikle LVI-LXIII. bölümler arasında velayet, mîras hukuku ve yabancılardan edinilecek malların hukukî statüsüne dair hükümler mevcuttur. Yapıtın, F. Max Müller'in editörlüğünde hazırlanan *The Sacred Books of the East* adlı serisi içinde, Edward William West tarafından Pehlevîce'den İngilizce'ye çevrilen dini metinlerin derlemesi olan *Pahlavi Texts* başlıklı kısa alt serisinin II. cildinde İngilizce çevirisi mevcuttur, bkz. Edward William West (Ed. ve İng.çev.), *Pahlavi Texts*, Vol. II: *The Dâdistân-î Dînîk and The Epistles of Mânûşkîhar* (The Sacred Books of the East, Vol. XVIII). Oxford: Clarendon Press, 1882. Ayrıca, daha geç bir metin olan *Dâdistân-î Dînîk*'te *Mâtîkân ê Hazâr Dâtastân'*ın çeşitli hükümleri tartışılmaktadır. Bu hususta misal olarak, *Dâdistân-î Dînîk*'in VIII. bölümü ile LVI.-LIX. bölümlerinde yer alan tartışmaların, *Mâtîkân ê Hazâr Dâtastân'*ın *Vesâyet ve İdare Yetkilerine Dair* başlıklı XV. bölüm hükümleri çerçevesinde ele alındığı anlaşılmaktadır.

²⁶ MHD, VI, 1; IX, 1, 5.= Bulsara, *op.cit.*, s. 64, 94-96.

gerektiği, (savcılık görevi de hakim tarafından ifâ edildiğinden) bir iddianâme hazırlarken hangi usûlün izleneceği ve nelere dikkat edeceği ayrıntılı olarak belirtilmiştir.²⁷ Önem arz eden davalarda ikiden fazla hakimin bulunduğu bir heyet bulunduğu ve kararın çoğunluk oyu ile verildiği görülmektedir. Buna misal olarak Mitröin ile Farrokhö arasındaki davada, bir hakimin Mitröin lehine, kalan hakimlerin ise Farrokhö lehine karar vermesi halinde, davanın Farrokhö lehine sonuçlanacağı belirtilmiştir.²⁸ Yerel Mahkeme kararının temyiz edileceği üst düzey mahkemesi ise teorik olarak bizzat hükümdardır. Ancak pratikte, bu görev en yüksek adli görevli olan Baş Hakim tarafından ifâ edilmekte olup, temyiz mekanizmasının işleyişi teferruatlı şekilde izah olunmuştur.²⁹

Yargı sisteminde bir avukatlık kurumunun da bulunduğu *Mâtîkân ê Hazâr Dâtastân* metninden anlaşılmaktadır. Metnin II. bölümü *Avukatları İlgilendiren Meselelere Dâir* başlığını taşımakta olup, bir kimsenin kendisini temsil için bir avukat atayabileceği belirtilmiş,³⁰ bir davada birlikte vekil olan avukatların durumu ele alınırken,³¹ bu durumda ortaklaşa hareket edilmesi zaruretine işaret edilerek, her bir vekilin diğerinin edimi ile bağlı olacağı belirtilmiştir.³² Avukatın dava ile ilgisi bulunmayan konulara ilişkin beyanda bulunması halinde, bu beyanın reddedileceği ve belirtilen meseleyi tartışmasına izin verilmeyeceği hususuna hükmedilmiştir.³³

Mâtîkân ê Hazâr Dâtastân, tüm imparatorlukta asâyişi sağlamaya yönelik, iyi teşkilatlanmış bir kolluk kuvvetinin mevcudiyetine işaret etmektedir.³⁴ *Farîzhvân* adlı kolluk memurunun mahkeme kararları ile mahkemelerin her tür emrini ifâ edeceğine hükmedilmiştir.³⁵

Ceza hukuku alanında tanımlanmış muhtelif suçlar ile cezalar mevcuttur. Mevcut cezalar içinde en ağırının idam cezası olduğu anlaşılmaktadır. İdam mahkûmunun ailesi ve mülkiyeti üzerinde her türlü hakkını yitireceği belirtilmiştir.³⁶ Bazı suçlar için belirli bir süre tapınakta hizmet etme zorunluluğu getirilmiştir.³⁷ İmparatorluğun vasal krallıkların tebaasından bir kimse suç işlediğinde, suçluya kendi memleketinin kanunları dikkate alınarak ceza verilmektedir.³⁸

²⁷ MHD, XL, 1-2.= Bulsara, *op.cit.*, s. 496.

²⁸ MHD, XLII, 15.= Bulsara, *op.cit.*, s. 528.

²⁹ MHD, XXXVIII, 1-4.= Bulsara, *op.cit.*, s. 446.

³⁰ MHD, II, 1.= Bulsara, *op.cit.*, s. 34.

³¹ MHD, II, 3.= Bulsara, *loc.cit.*

³² MHD, II, x+8.= Bulsara, *op.cit.*, s. 36-38.

³³ MHD, II, x+9.= Bulsara, *op.cit.*, s. 38.

³⁴ MHD, XXXVIII, 13; XL, 2/a, 13, 20, 22, 29.= Bulsara, *op.cit.*, s. 450, 496, 502, 506, 508, 512.

³⁵ MHD, XL, 13.= Bulsara, *op.cit.*, s. 502.

³⁶ MHD, I, x+12.= Bulsara, *op.cit.*, s. 22.

³⁷ MHD, XLII, 51.= Bulsara, *op.cit.*, s. 550.

³⁸ MHD, XLII, 27.= Bulsara, *op.cit.*, s. 532.

II. 2. Özel Hukuk

Mülkiyet hakkı, menkul ve gayrimenkul mallar, hayvanlar ve köleler üzerinde tanınmıştır. Sâsânî Hukukunda ilke olarak mülkiyet hakkı tanınmakla birlikte, Devlet tarafından bir mülkün piyasa değerinin ödenmesi mukabilinde kamulaştırma usûllerine de yer verilmiştir. Çeşitli suçların bir yan müeyyidesi olarak müsâdere yaptırımı da mevcuttur. Başta ülkeye ihanet suçundan mahkûm olan hükümlülerin malları olmak üzere, katillere, sapkınlara ve büyücülere ait malların müsâdere edilmesine, suçun niteliğine göre adlî ve dinî mahkemelerce karar verilebiliyordu.³⁹ Bu hükümlerin tetkikinde, adlî mahkemelerin alanına giren davalarda verilen kararlarda müsâdere edilen malların İmparatorluk Hazinesi'ne devredileceği, dinî mahkemelerin kararlarıyla müsâdere edilen malların ise tapınak ve dinî kurumların mülkiyetine geçeceği neticesine varılması mümkündür. Büyücülük suçundan hüküm giymen suçlunun mallarının, eğer hayattaysa bu suçun mağduruna, vefât etmişse vârislerine intikâl edeceği, eğer bu kimseler büyücünün malını kabul etmezlerse, malların bu davada tanıklık yapmış olan kimselere devredileceğine dâir bir hüküm de mevcuttur.⁴⁰

Özel hukuk alanında, bilhassa aile hukuku⁴¹ ve mîras hukukuna dâir çok kapsamlı ve incelikli düzenlemeler yer almaktadır. Mülkiyet ilişkileri bağlamında ise özellikle "iştirak halinde aile mülkiyeti" kavramı dikkat çekmektedir. İştirak halinde aile mülkiyeti, *Katak-Khûtâe* adlı aile reisi tarafından tüm aile adına idare edilmekteydi.⁴² Böylelikle, mülklerin dağılarak küçülmesinin önüne geçiliyor ve İran aristokrasisini teşkil eden büyük ve zengin ailelerin kudreti ve istikrârı korunuyordu.

Borçlar hukuku alanında ise, akitlerin yazılı olmasının zorunlu kılındığına dikkat çekilmektedir. Tüm önemli akitlerin ve vesâikin Tescil Dâiresi adlı devlet kurumuna kaydedilmesinin ispat hukuku açısından önemine dikkat çekilmiştir.⁴³ Bu suretle, Tescil Dâiresi'ne kaydı yapılmış bir akit veya özel evrak, Mahkemede kesin delil teşkil ediyordu. Evlat edinme,⁴⁴ mülkiyet devri⁴⁵ ve her türlü vakfın⁴⁶ tescil edilmesi ise zorunlu kılınmıştır.

³⁹ MHD, I, x+12; XXI, 8,10; XLII, 46-47.= Bulsara, *op.cit.*, s. 22, 226-228, 546-548.

⁴⁰ MHD, XLII, 46.= Bulsara, *op.cit.*, s. 546.

⁴¹ Sâsânî dönemi aile hukuku alanındaki kapsamlı bir tetkik için bkz. Bodil Hjerrild *Studies in Zoroastrian Family Law: A Comparative Analysis* (The Carsten Niebuhr Institute of Near Eastern Studies Publications, No. 28), Copenhagen: Museum Tusculanum Press, 2003.

⁴² MHD, XXVIII, 2.= Bulsara, *op.cit.*, s. 344.

⁴³ MHD, VIII, 11; XLI, 2.= Bulsara, *op.cit.*, s. 84, 514.

⁴⁴ MHD, XXXIX, 2.= Bulsara, *op.cit.*, s. 464.

⁴⁵ MHD, VIII, 11.= Bulsara, *op.cit.*, s. 84.

⁴⁶ MHD, XVIII, 1-13.= Bulsara, *op.cit.*, s. 344-348.

Ticâret hukuku alanında ise, bir kamu bankacılığı sistemi bulunduğu dikkat çekmektedir. Babil şehrindeki bankacılık uygulamasının mevcudiyeti göz önüne alındığında, bu ticârî uygulamanın Akhaemenid döneminde İran'da yaygınlaştığı düşünülebilir. Keza, Antik Yunanistan ve Roma'da bu yönde bankacılık uygulaması olduğu bilinmektedir.⁴⁷ Bu bağlamda, Sâsânî İmparatorluğu'ndaki bankacılık uygulamasına dâir, *Mâtîkân ê Hazâr Dâtastân*'da Devlet kasalarına⁴⁸ ve Tapınak kasalarına⁴⁹ yapılan atıflar mevcuttur.

III. Sonuç

Mâtîkân ê Hazâr Dâtastân hükümleri toplu olarak değerlendirildiğinde, öz-
gün ve kapsamlı bir hukukî sisteminin göstergesi olduğu görülecektir. Bu hukuk külliyyatının hazırlandığı Hüsrev Perviz'in hükümdarlığı dönemi, Sâsânî İmparatorluğu ile Bizans İmparatorluğu arasında, her iki tarafa yıkıcı etkiler bırakan uzun bir savaşın sürdürüldüğü dönemdir. Keza savaş iktisâdı nedeniyle başvurulmuş aşırı vergilendirmenin, iktisâdî gelişimi olumsuz etkilemiş olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁰ Sâsânî İmparatorluk ordularının başarılı taarruzu ile Anadolu, Ortadoğu ve Mısır ele geçirilir. Uzun süren bir mücadele sonrasında İmparator Heraklios komutasında Bizans orduları eski eyaletlerini tekrar ele geçirmeyi ve Sâsânîleri gerilemeye mecbur etmeyi başarır.⁵¹

⁴⁷ Eski Yunan ve Roma'daki bankacılık uygulamasına (ve Avrupa'daki tarihine) dair Jesús Huerta de Soto'nun çalışması önemli bir başvuru kaynağıdır. Bkz. Jesús Huerta de Soto, *Money, Bank Credit, and Economic Cycles*, İng. çev. Melinda A. Stroup, Alabama: Ludwig von Mises Institute, 2009.

⁴⁸ *MHD*, XL, 8.= Bulsara, *op.cit.*, s. 500.

⁴⁹ *MHD*, XL, 6, 7, 9.= Bulsara, *op.cit.*, s. 500-502.

⁵⁰ Bu hususta farklı bir görüş de mevcuttur. Rubin, genel görüşün aksine fetihlerin çok ciddi gelir getirmiş olduğunu vurgular ve I. Hüsrev'in reformlarıyla geliştirilen vergilendirme mekanizmasının II. Hüsrev döneminde de son derece iyi işlediğini ileri sürer, bkz. Zeev Rubin, "The Sasanian Monarchy". *The Cambridge Ancient History, Vol. XIV: Late Antiquity: Empire and Successors, AD. 425-600*, Ed. A. Cameron, B. Ward-Perkins, M. Whitby Cambridge: Cambridge University Press, 2007, s. 658. Rubin'in bu yargısına temel teşkil eden kaynak, M.S. VII. yüzyılda yazılmış *Kuzistan Kroniği*'dir. Bu kronikte, Hüsrev Perviz'in İskenderiye ve Kudüs gibi zengin şehirleri yağmalaması sonucu elde edilen servet abartılı bir şekilde tasvir edilir. Oysa bu dönem bir savaş iktisâdı dönemidir. Büyük bir ordu sürekli silah altında tutulmuştur. Savaşın yıkıcı etkileri ve fethedilen şehirlerde ilk yapılan yağma göz önüne alındığında, bu şehirlerin elde tutulduğu dönemlerde çok büyük miktarda vergi geliri elde edilmiş olması olanaklı değildir. Kaldı ki, M.S. 627 yılında yaşanan askerî mağlûbiyet sonrası süreçte, ciddi bir toprak kaybı ve iktisadi daralma yaşandığı görülmektedir.

⁵¹ Bizans-Sâsânî savaşları bağlamında, Walter Emil Kaegi'nin çok farklı tarihsel kaynakları kullanarak hazırladığı Heraklios biyografisi son derece teferruatlı malumat sunmaktadır, bkz. Walter Emil Kaegi, *Heraclius, Emperor of Byzantium*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. Sâsânî İmparatorluğu'nun gerileyiş ve çöküş süreci bağlamında ise Daryae'e'nin ve Pourshariati'nin yapıtlarına başvurulabilir, bkz. Touraj Daryae'e, *Sasanian Persia: The Rise and Fall of an Empire*, New York: I. B. Tauris, 2009. Parvaneh Pourshariati, *Decline and Fall of the*

Burada dikkat edilmesi gereken husus, Anadolu, Ortadoğu ve Mısır'da tesis edilen Sâsânî hâkimiyeti döneminde, önceden Roma hukuk sistemi ile yönetilmiş bu bölgelerin uzunca bir süre Sâsânî hukuku ile idare edildiğidir. M.S. 613 ile 614 yıllarında Sâsânîler başta Şam ve Kudüs olmak üzere Ortadoğu'yu, ardından M.S. 618 yılında Mısır'ı ele geçirirler. Tarihsel bağlamında değerlendirildiğinde, M.S. 616 civarında tamamlandığı düşünülen *Mâtîkân ê Hazâr Dâtastân*'ın ne tür bir ihtiyacı karşılamak üzere hazırlandığı düşünülebilir.⁵² Yeni fetihler ile imparatorluk toprakları muazzam bir şekilde genişlediğinden, hukukun sistematik bir şekilde kodifiye edilmesi ve derlenmesi zarûreti ortaya çıkmıştır. Zira fethedilen tüm bu topraklarda yaşanan bir kültür değişiminin yanı sıra, hukuk sistemlerinin de değiştiği görülmektedir. *Mâtîkân ê Hazâr Dâtastân*'da doğrudan atıf yapılan hukukî yapıtların bulunması ise, köklü bir hukuk geleneğinin varlığına delâlet etmektedir.⁵³ Buna karşın, *Mâtîkân ê Hazâr Dâtastân*'ın bütünlüklü yapısı dikkate alındığında, hukukun derlenme ihtiyacı neticesinde hazırlandığı izlenimi de yaratmaktadır. Zira, atıf yapılan diğer yapıtların spesifik konular hakkında yazılmış olmalarına rağmen, *Mâtîkân ê Hazâr Dâtastân* hukukun her alanını kapsayıcı şekilde hazırlanmıştır.

Fethedilen topraklarda Sâsânî hâkimiyetinin kalıcı olarak tesisi mümkün olmamıştır. 626 yılında Sâsânîlerin Avarların da desteğiyle Konstantinopolis'i kuşatmaları başarısız olması neticesinde Bizans İmparatorluğu gücünü toparlamaya başlamıştır. 627 yılında ise Heraklios yönetimindeki Bizans ordusunun Nineveh Muharebesinde muzaffer olmasının ardından, Bizans

---

Sasanian Empire: The Sâsânîan-Parthian Confederacy and The Arab Conquest of Iran, New York: I. B. Tauris, 2008.

⁵² Yapıtın Almanca edisyonunu hazırlayan Macuch, Sasani döneminde hukuk alanında, *dâdestân-nâmağ* adı verilen çok sayıda kanunnâmennin bulunduğunu ancak günümüze sadece bir eserin özgün yazma halinde ulaştığını belirtir, bkz. Maria Macuch, "Judicial and Legal Systems III. Sasanian Legal System", *Encyclopaedia Iranica*, Vol. XV, Fasc. 2, s. 181. Nitekim *Mâtîkân ê Hazâr Dâtastân*'da *dâtastân-nâmak* adlı yasa kitaplarına üç yerde atıf yapılmış olması bu görüşü doğrulamaktadır.

⁵³ Metinde doğrudan atıf yapılan hukuk eserleri şu şekildedir: *Ayîbât-kâr ê Gumâe-Vinâs ê Margâr-jân* [*İdam Cezasını Müstelzim Fiiller Hakkında Risale*, bkz. MHD, XLII, 24.=Bulsara, *op.cit.*, s. 532], *Ayîbât-kâr ê Mandar ê Magôpatân Magôpat* [*İlahiyat Üstadlarının Görüşleri Hakkında Risale*, bkz. MHD, XLII, 45.=Bulsara, *op.cit.*, s. 544-546], *Ayîbât-kâr paûn Gûbeshn ê Magôpatân Magôpat* [*İlahiyat Üstadları Divanının Resmi Bildirileri Hakkında Risale*, bkz. MHD, XLII, 22.=Bulsara, *op.cit.*, s. 530], *Dâtastân-nâmak* [*Kanunnâme*, bkz. MHD, X,4; XIX,1; XXIII, x+25. x+30.=Bulsara, *op.cit.*, s. 104, 216, 260, 262], *Gûbeshn-ê-Vakhshâpûhar* [*Vakhshâpûhar'ın Mütalâatı*, bkz. MHD, XLII, 33.=Bulsara, *op.cit.*, s. 536], *Mustbâr Nâmak* [*Müşteki Kanunu*, MHD, XXXVI, 7.=Bulsara, *op.cit.*, s. 420], *Nâmak-ê-Kâr-Framân* [*İmparatorluk Emirnâmesi*, MHD, XLII, 47, x+60.=Bulsara, *op.cit.*, s. 548, 556], *Nâmak-ê-Magôpatân* [*İlahiyat Üstadları Kitabı*, MHD, XL, 7.=Bulsara, *op.cit.*, s. 500], *Pûhrsheshn-ê-Dât-Farrokhô* [*Dât-Farrokhô'nun Sorgulamaları*, bkz. MHD, xxxvi, 2.=Bulsara, *op.cit.*, s. 418]. Yapıtta toplam ellidokuz hukukçunun isimlerinin zikredilmiş olması ve bu hukukçuların doktriner görüşlerine yer verilmiş olması da, köklü bir geleneğin ve literatürün mevcûdiyetine işaret etmektedir.

ordularının Ktesiphon şehrine doğru ilerlemesi neticesinde Dastgerd’de bulunan Hüsrev Perviz geri çekilir ve bir kısım Pers aristokratın darbesi sonucunda öldürülür ve yerine II. Kubad tahta geçirilir. Heraklios ise M.S. 629 yılında Mısır’ı tekrar Bizans topraklarına katar. Bu suretle, takriben M.S. 613 ile 629 yılları arasında Anadolu, Ortadoğu ve Mısır’da tesis edilmiş Sâsânî hâkimiyeti son bulur.

Geç Antikçağ dünyası bağlamında, “medeniyetler çatışması” şeklinde değerlendirilmesi mümkün olan Bizans-Sâsânî savaşlarının ardından, Sâsânî İmparatorluğu bir daha eski gücüne kavuşamamış, oldukça ağır savaş iktisâdının bir neticesi olarak, iktisâdî bir gerilemeye girmiştir. Bu savaşların, son derece uzun bir tarihsel süreç olan Doğu-Batı mücadelesinin en yıkıcı safhalarından biri olarak telakki edilebilmesi de mümkündür.

İslâm fütûhatı neticesinde, Bizans İmparatorluğu’nun Heraklios tarafından yeniden fethedilen topraklarını kaybetmiş olmasına karşın ayakta kalabilmesine rağmen, tüm kaynaklarını tüketmiş olan Sâsânî İmparatorluğu, yükselen dinamik bir güç olan İslâm orduları karşısında mukavemet gösterememiştir.

Roma hukuku bağlamında, gerek Roma hukukunun, gerekse bu hukukun en üstün külliyyatı olan *Corpus Iuris Civilis*’in Kıta Avrupası Hukuku’na temel teşkil ettiği bilinmektedir. Peki, Antik İnan Hukuku’nun ve spesifik olarak *Mâtîkân ê Hazâr Dâtastân*’ın da Sâsânî İmparatorluğu sonrasında döneme, özellikle İslâm hukukuna bir etkisi olmuş mudur? Bu soruya yanıt arayan çalışmalar son derece sınırlı görünmektedir.⁵⁴ Ancak bu yöndeki çalışmalar çoğaldıkça, bu soruya daha tatmin edici yanıtlar verilebilecektir.

Kaynakça

I. Kaynak Eserler

Bulsara, Sohrab Jamshedjee. (Ed. ve İng. çev.). (1999). *The Laws of The Ancient Persians as Found in “Mâtîkân ê Hazâr Dâtastân” or “The Digest of A Thousand Points of Law”*, Bombay, Hoshang T. Anklesaria, 1937 [Tıpkıbasım: Mumbai: The K. R. Cama Oriental Institute, 1999].

⁵⁴ Antik İnan Hukuku ile İslâm Hukuku kaynakları alanında yapılmış mukâyeseli bir tetkik için bkz. Jany János, “The Four Sources of Law in Zoroastrian and Islamic Jurisprudence”, *Islamic Law and Society*, Cilt: XII, Sayı: 3 (2005), s. 291-332. Mallat’ın Yakın Doğu hukukuna dair çalışmasında ise Sâsânî hukukî düzenlemelerinden yer yer istifade etmiş olup, özellikle Şîfî fıkıh ekolünde mîras ve intikâle dair yaklaşımların Sünnî gelenekten çok farklı olduğu ve daha çok *Mâtîkân ê Hazâr Dâtastân* hükümlerine yakın olduğu görüşünü savunmaktadır, bkz. Chibli Mallat, *Introduction to Middle Eastern Law*, Oxford: Oxford University Press, 2007. s. 26, 37. İslam hukukuna dair bir diğer tetkikte ise, *Mâtîkân ê Hazâr Dâtastân* üç noktada mukâyeseli olarak ele alındığı görülmektedir, bkz. Timur Kuran, *The Long Divergence: How Islamic Law Held Back the Middle East*, Princeton: Princeton University Press, 2010, s. 105, 111, 301.

- İbn-ül Esir. *İslâm Tarihi (El Kâmil Fi't Târîh Tercümesi)*, Cilt: I, Trk. çev. A. Ağırakça, vd., İstanbul: Bahar Yayınları, 1989.
- Macuch, Maria (Haz. ve Alm. çev.). *Das Sasanidische Rechtsbuch Mâtakdân i Hazâr Dâtistân (Teil II)*, Wiesbaden, 1981.
- Mesudî, *Murûc Ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, Trk. çev.: Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları, 2004.
- Michalowski, Piotr (İng.çev.). "The Cyrus Cylinder". *Historical Sources in Translation: The Ancient Near East*, Ed. Mark Chavalas, Oxford: Blackwell Publishing, Ltd., 2006, s. 428-29.
- Perikhanian, Anahit (Ed.), Farraxymart ī Vahrāmān. (1980). *The Book of a Thousand Judgements (A Sasanian Law-Book)*, İng. çev. Nina Garsonian, California: Mazda Publishers.
- Procopius. *History of The Wars, Books I-II: The Persian War* (Loeb Classical Library, No. 48), İng. çev: H. B. Dewing, Bury St Edmunds, Suffolk: Harvard University Press. 2002.
- Taberî. *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, Cilt: III. Trk. çev. Z. K. Ugan, A. Temir, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1991.
- West, Edward William (Ed. ve İng.çev.). *Pahlavi Texts, Vol. II: The Dâdistân-î Dînik and The Epistles of Mânûskîhar* (The Sacred Books of the East, Vol. XVIII). Oxford: Clarendon Press, 1882.

II. Araştırma ve İncelemeler

- Ahmadi, Ashraf. *Law and Justice in the Ancient Iranian Empire*, İng. çev. Abutaleb Saremi; Tehran: General Department of Publications, Ministry of Culture and Arts, 1972.
- Christensen, Arthur. "Sassanid Persia", *The Cambridge Ancient History, Vol. XII: The Imperial Crisis and Recovery, AD. 193-324*, Ed. S. A. Cook, F. E. Adcock, M. P. Charlesworth, N. H. Baynes, Cambridge: Cambridge University Press, 1939, s. 109-211.
- Corcoran, Simon. *Law, Custom, and Justice in Late Antiquity and the Early Middle Ages, Proceedings of the 2008 Byzantine Colloquium*, Ed. Alice Rio, London: Centre for Hellenic Studies, 2008, s. 77-113.
- Daryaee, Touraj. *Sasanian Persia: The Rise and Fall of an Empire*, New York: I. B. Tauris, 2009.
- Edujlee, K. E. "The Cyrus Cylinder, Small Cylinder, Big Message", *Fezana Journal*, Cilt: XXII, Sayı: 3 (2013), s. 19-22.
- Farazmand, Ali. "Administrative Legacies of the Persian World-State Empire", *Public Administration Quarterly*, Cilt: XXVI, Sayı: 3-4 (2003), s. 16-316.
- Finkel, Irving. *The Cyrus Cylinder: The King of Persia's Proclamation from Ancient Babylon*, New York: I. B. Tauris, 2013.
- Garthwaite, Gene R. *The Persians*, Oxford: Blackwell Publishing Ltd., 2005.
- Hjerrild, Bodil. *Studies in Zoroastrian Family Law: A Comparative Analysis* (The Carsten Niebuhr Institute of Near Eastern Studies Publications, No. 28), Copenhagen: Museum Tusulanum Press, 2003.
- János, Jany. *Judging in the Islamic, Jewish and Zoroastrian Legal Traditions: A Comparison of Theory and Practice*, Farnham: Ashgate Publishing Limited, 2012.
- János, Jany. "The Four Sources of Law in Zoroastrian and Islamic Jurisprudence", *Islamic Law and Society*, Cilt: XII, Sayı: 3 (2005), s. 291-332.
- Jursa, Michael. "The Transition of Babylonia from The Neo-Babylonian Empire to Achæmenid Rule", *Regime Change in the Ancient Near East and Egypt* (Proceedings of British Academy, Vol. CXVI), Ed. H. Crawford, Oxford: Oxford University Press, for the British Academy, 2007, s. 73-94.
- Kaegi, Walter Emil. *Heraclius, Emperor of Byzantium*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

- Macuch, Maria. "Judicial and Legal Systems III. Sasanian Legal System", *Encyclopaedia Iranica*, Vol. XV, Fasc. 2, s. 181-196.
- Mallat, Chibli. *Introduction to Middle Eastern Law*, Oxford: Oxford University Press, 2007.
- Meadows, Andrew R. "The Administration of the Achaemenid Empire", *The Forgotten Empire: The World of Ancient Persia*, Ed. J. Curtis & N. Tallis, London: British Museum Press, 2010, s. 181-188.
- Mehr, Farhang. "Social Justice in the Iran", *Social Justice in The Ancient World*, Ed. K. D. Irani, M. Silver, Connecticut: Greenwood Press, 1995, s. 75-90.
- Morony, Michael G. *Iraq After the Muslim Conquest*, New Jersey: Gorgias Press, 2005.
- Perikhanian, Anahit. "Iranian Society and Law". *The Cambridge History of Iran*, Vol.3(2): *The Seleucid, Parthian and Sasanian Periods*. Ed. E. Yarshater, Cambridge: Cambridge University Press, 2007, s. 617-680.
- Pourshariati, Parvaneh. *Decline and Fall of the Sasanian Empire: The Sâsânîan-Parthian Confederacy and The Arab Conquest of Iran*, New York: I. B. Tauris, 2008.
- Rubin, Zeev. "The Sasanian Monarchy", *The Cambridge Ancient History*, Vol. XIV: *Late Antiquity: Empire and Successors, AD. 425-600*, Ed. A. Cameron, B. Ward-Perkins, M. Whitby Cambridge: Cambridge University Press, 2007, s. 638-661.
- Sheldon, Rose Mary. *Rome's Wars in Parthia*, London: Valentine Mitchell, 2010.
- de Soto, Jesús Huerta. *Money, Bank Credit, and Economic Cycles*, İng. çev. Melinda A. Stroup, Alabama: Ludwig von Mises Institute, 2009.
- Stausberg, Michael. "On the State and Prospects of the Study of Zoroastrianism", *Numen*, Cilt: LV, Sayı: 5 (2008), s. 561-600.
- Wigmore, John H. "Some Legal Systems That Have Disappeared", *Louisiana Law Review*, Cilt: II, Sayı: 1 (1939), s. 1-30.